

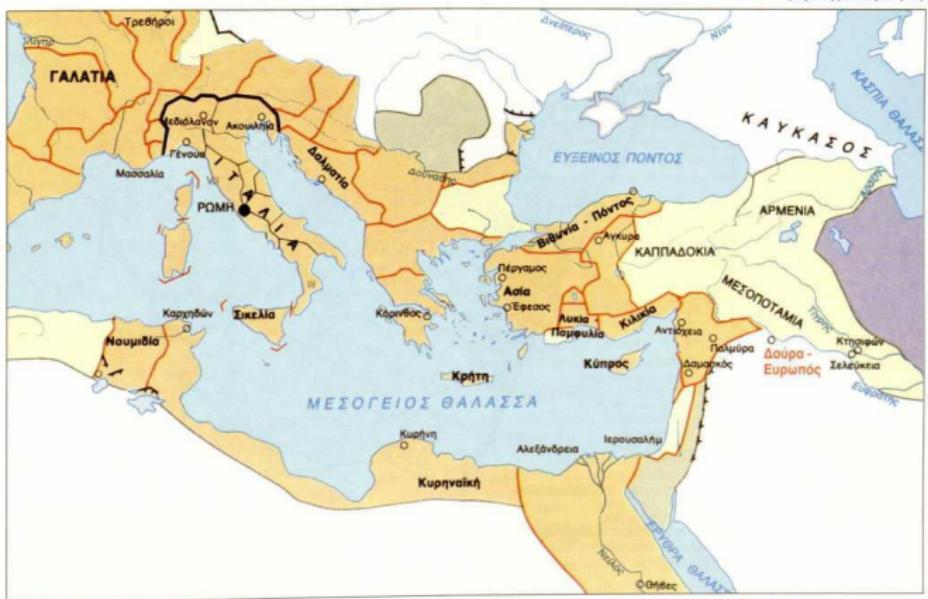
ΔΟΥΡΑ-ΕΥΡΩΠΟΣ

Η πρωιμότερη χριστιανική εκκλησία

Δέσποινα Ιωσήφ
Ιστορικός

Η πόλη της Δούρας-Ευρωπού (σημερινή Ασ Shāhīyah) ιδρύθηκε το 312 π.Χ. στη Συρία κοντά στον Ευφράτη από τον Σέλευκο Α' Νικάτορα ως στρατιωτική αποικία της μακεδονικής δυναστείας των Σελευκιδών. Σύντομα περιήλθε στην κατοχή Ιρανών Πάρθων. Από το 165 μ.Χ. αποτελούσε βάση των ρωμαϊκών παραμεθόριων στρατευμάτων που ήλεγχαν το ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας¹. Καταστράφηκε το 253² ή το 256 μ.Χ.³ από την περσική δυναστεία των Σασσανιδών και έκτοτε δεν κατοικήθηκε ποτέ ξανά. Αποκαλύφθηκε τυχαία το 1920 από βρετανικά στρατεύματα⁴.

1. Χάρτης της ύστερης ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.

Στην ανασκαφή του 1931-1932 ήρθε στο φως οικοδόμημα το οποίο χρηματοποιήθηκε από τους τοπίους χριστιανούς. Το οικοδόμημα είχε αρχικά χτιστεί ως ιδιωτική οικία πλούσιον της Κεντρικής εισόδου της πόλης, οικιών, λουτρών και ναών. Δεν ήταν μια συνηγορημένη ταπεινή οικία. Ο ιδιοκτήτης της θα πρέπει να ήταν πλούσιο και εξέχον μέλος της κοινότητας. Η οικία δέσποκτη μετατρέποντας σε οικόποτη μα της να λειτουργήσει ως τόπος συνάντησης και εκκλησιασμού χριστιανών (*domus ecclesiae*). Πρόκειται για τη μέχρι σήμερα αρχαιότερη γνωστή υπέργεια χριστιανική εκκλησία. Οι πρώτοι χριστιανοί συνήθιζαν να συγκεντρώνονται σε ιδιωτικές οικίες πριν από τον 3ο αιώνα μ.Χ., όποτε ξεκίνησε η κατασκευή οικοδομημάτων αφιερωμένων απλοκούλων στη χριστιανική λατρεία. Ο Ιησούς και οι μαθητές του συγκεντρώνονταν σε ιδιωτικές οικίες όπου τελούσαν τη θεία ευχαρι-

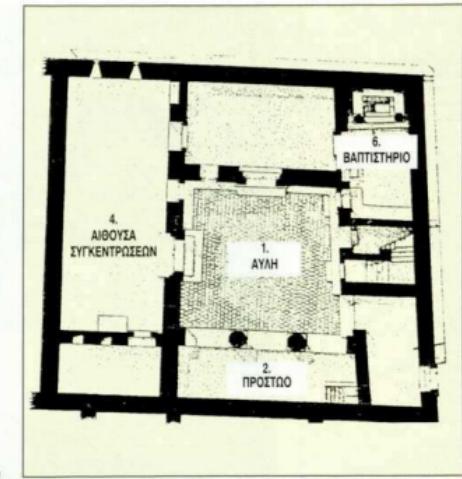
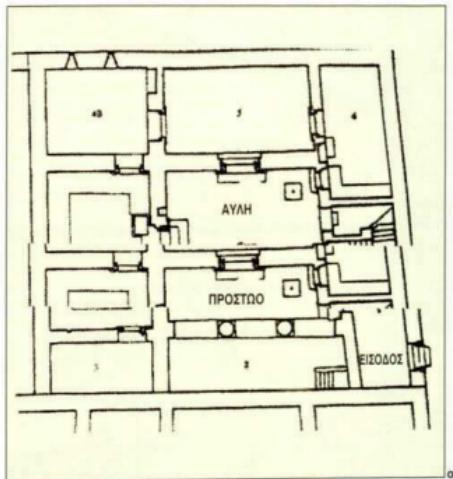
στια και δείπνα και γιόρταζαν το Πάσχα. Πριν από αυτούς, Εβραίοι και Μιθραϊστές είχαν χρησιμοποιήσει ιδιωτικές οικίες, προσαρμοζόντας τες αρχιτεκτονικά για την εξπρέστηση των αναγκών των τελετουργικών τους, πριν από την κατασκευή συναγωγών και μιθραίων⁸.

Η οικία δέχτηκε δύο βασικές μετατροπές. Αρχικά κατέδαφιστοκεί το διαχωριστικό τοίχος μεταπέ της κεντρικής αίθουσας υπόδοχος 4Α και του παρακείμενου δωματίου 4Β στην ανατολική πλευρά της εστερικής αυλής, δημιουργώντας έτσι μια μεγάλη αίθουσα που μπορούσε πλέον να φιλοξενήσει 60-70 άτομα, ενώ προηγουμένως η χωρητικότητά της ήταν μονάχα 30 ατόμων. Στη συνέχεια, το μικρό δωμάτιο στη βορειοδυτική γωνία της οικίας μετατράπηκε σε βαπτιστήριο με την κατασκευή κολυμπήθρας που ποιοτεθήκηκε κάτια από μια θολωτή αψίδα. Οι τοίχοι κοσμήθηκαν με εξαιρετικές τοιχογραφίες με χριστιανική

Χάρτης της Δούρας-Ευρωπού

2. Χάρτης της Δούρας-Ευρωπού (Bradford C. Welles (επμ.), *The Excavations at Dura-Europos, Final Report VIII, part II*, New Haven and New York 1967).

θεματογραφία¹⁰. Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι δεν καταβήθηκε καμία προστάσεια συγκάλυψης του γεγονότος ότι επροκειτο για τόπο λατρείας του θεού των χριστιανών.

Σε επιγραφή προερχόμενη από το δωμάτιο 4B αναγραφούται το έτος 545 κατά τη χρονολόγηση των Σελευκιδών, το οποίο αντιστοιχεί στο έτος 232/3 μ.Χ. Υπάρχουν δύο πιθανότητες ως προς τη χρονολογία αυτή: είτε δηλώνει το έτος οικοδόμησης του κτίσματος, είτε δηλώνει το έτος κατά το οποίο έγιναν οι μετατροπές και τμήμα του κτίσματος καταλήφθηκε από χριστιανούς. Η πλειονότητα των αρχαιολόγων θεωρεί ότι η οικία κτίστηκε στις αρχές του 3ου αιώνα και οι μετατροπές πραγματοποιήθηκαν το 232/3¹¹. Ο ιδιοκτήτης της οικίας ίσως να ήταν ακόμη ζωντανός το 232/3 καν συναντήσει στο νυχτερινόν και να εκκλησιάζονται χριστιανοί στην οικία του.

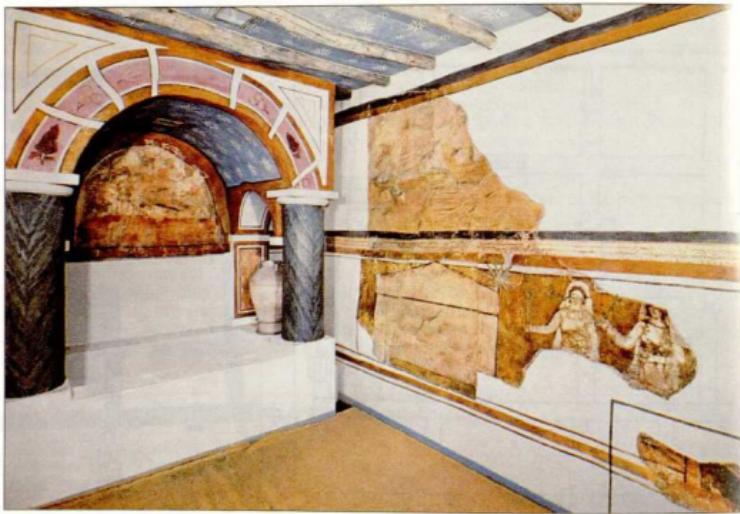
Η αποκάλυψη τριών παραστάσεων, ενώ βαριά οπλισμένου εψιπτού στρατώπετη (cataphractarius) και δύο ερυπιών στρατιωτών (equestris sagittarii ή clibanarii), χαραγμένων στον ανατολικό τοίχο του δωματίου 3, οι οποίες δημιουργήθηκαν προτού μετατραπεί η οικία σε εκκλησία, μια ωθεί να προχωρήσω σε μια τολμηρή πτύση σχετικά με την ιδιότητα της ιδιοκτητής της οικίας. Όπως είπαμε προηγουμένως, υπάρχουν ενδείξεις που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ήταν πλούσιος και πιθανόν να βρισκόταν εν λόγω όταν η οικία του ανακανίστηκε για να φιλοδενήσει χριστιανούς. Ας υποθέσουμε ότι ο ιδιοκτήτης της οικίας είχε (ή επιθυμούσε να έχει) μια σταδιοδρομία στον ρωμαϊκό στρατό και οι εγχάρακτες παραστάσεις των εφιππών στρατιωτών αποτελούσαν εκφράσεις της επαγγελματικής του πορείας (ή των ανεριπολήσεων του). Ακόμη ότι πάτευε στον Χριστό και γι' αυτό το λόγο δέχτηκε να παρασχθεῖ μέρος της οικίας του στους ταύποις χριστιανούς, και ότι, αντίστοιχα, το χριστιανικό ιερατείο και οι χριστιανοί πιστοί δεν είχαν καμία αντίρρηση να

έχουν ως οικοδεσπότη τους κάποιον που έφερε στρατιωτική ιδιότητα. (Φυσικά, ο ιδιοκτήτης μπορεί να είχε εγκαταλείψει τη στρατιωτική του σταδιοδρομία ή τα ονείρα του για μια τέτοια σταδιοδρομία και στη συνέχεια να ασπάστηκε το χριστιανισμό και να έγινε μέλος της χριστιανικής κοινότητας της περιοχής του. Ή μπορεί να είχε πουλήσει την οικία του σε άλλον. Δυστυχώς, δεν υπάρχει τρόπος να το διαπιστώσουμε.)

Ομολογώ ότι η υπόθεσή μου παρουσιάζει αδύναμια στην τεκμηρίωση και μπορεί κάλλιστα να μην ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Ωστόσο, αποτελεί μια αντίδραση στην ευρέως διαδεδομένη αντίληψη ότι ο χριστιανισμός στη Δύση ήταν θρησκεία με οπαδούς αποκλειστικά πολίτες και ότι αποκλείονταν οι στρατιώτες. Η άποψη αυτή βασίζεται σε σαδρά επιχειρήσματα. Έχει υποστηριχθεί ότι ο ρωμαϊκός στρατός στη Δύση ήταν ένας ολοκληρωτικός θεσμός έκομμένος από τον υπόλοιπο κόσμο, που λεπτομεργούσε ως αυτονόμη κοινωνία με διακρίτες ενδύσεις κοινωνικές και πολιτισμικές αρεσί¹². Όμως κατά τέτοιο δεν συνέβαινε. Οι στρατιώτες αποτελούσαν ένα μεγάλο ποσοστό του συνολικού πληθυσμού της Δύσης¹³. Το στρατόπεδο τους ήταν χτισμένο ακριβώς δίπλα σε οικίες, ναούς και μαγαζά¹⁴. Το ένα τετάρτο της έκτασης της πόλης κατοικούνταν από στρατεύματα και ένα μεγάλο μέρος της ήταν αφερμένο στο να εξυπηρετεί το στρατό με τον έναν ή τον άλλον τρόπο¹⁵. Πολλοί οι στρατιώτες ήταν εγκατεστημένοι σε οικίες και ζούσαν ανάμεσα στους ντόπιους¹⁶. Στην πραγματικότητα οι στρατιώτες βρίσκονταν παντού¹⁷. Και η χριστιανική οικία βρισκόταν εκεί, ανοιχτή για τον κάθε στρατώπετη να εισέλθει και να πειραματιστεί. Η πόλη διέθετε πολλούς ναούς μεριμνούσεν σε διάφορους θεούς¹⁸. Υπήρχε μεγάλη ποικιλία θρησκευτικών συστημάτων και πρακτικών, και ο χριστιανισμός ήταν μία από τις πολλές επιλογές. Άλλωστε το Feriele Duranum

3a-β. Η οικία πριν (α)
και μετά (β) τη μεταρρύπη-
τής σε εκκλήση (Bardex
Blue, «Acts and the House
Church», στο David W. J. Gill
/ Conrad Gempf (επμ.),
*The Book of Acts in its First
Century Setting. The Book
of Acts in Its Graeco-Roman
Setting*, Michigan, Carlisle,
1994, σ. 119-222).

4. Βαπτιστήριο χριστιανικής οικίας, Yale University Art Gallery (André Grabar, *Le premier art chrétien* (200-395), Paris 1966, σ. 89).

δεν απαγόρευε στους στρατιώτες να λατρεύουν ιδιωτικά, αν το επιθυμούσαν, άλλους θεούς.

To Feriale Duranum βρέθηκε και αυτό στη Δούρα¹⁹. Πρόκειται για το επίσημο εορτολόγιο, γραμμένο σε πάπυρο, της κοροπής XX Palmyneorum, βοηθητικού σώματος που έφτασε στη Δούρα λίγο πριν από το 209-216 μ.Χ. και παρέμεινε μέχρι την καταστροφή της πόλης το 256 μ.Χ. Πρωθυσίστη τη λατρεία των παραδοσιακών θεών της Ρώμης

καθιερώνοντας την τέλεση θυσιών σε συγκεκριμένες μέρες αφιερωμένες στους θεούς και έδινε ιδιαίτερη έμφαση στη λατρεία των αυτοκρατόρων. Συντάχτηκε επί αυτοκράτορα Σεβρίου Αλεξανδρού, μεταξύ 224 και 235 μ.Χ.²⁰, το πιθανότερο το 225/7 μ.Χ.²¹. Η απουσία εορτών με αυστηρά τοπικό χαρακτήρα υποδηλώνει ότι πιθανότατα αποτελούσε την παραδοσιακή κοινό εορτολόγιο για όλα τα στρατεύματα της αυτοκρατορίας²².

Η ανακάλυψη του Feriale προκάλεσε αντικρουόμενες απόψεις σχετικά με το χαρακτήρα της θρησκευτικής λώνης του ρωμαϊκού στρατού. Κάποιοι μελετητές πιστεύουν και προωθούν την άποψη ότι σκοπός του Feriale, πέρα από την καθορισμό ημερών αργίας, ήταν η συστήρωση των στρατιών, η σύσφιξη των μεταξύ τους δεσμών, η επιβάλη ομοιομορφίας στα στρατεύματα και ο εκρωματισμός τους. Ο Emilio Gabba και ο John Helgelund αμφισβήτησαν ότι το Feriale στόχευε στον εκρωματισμό του στρατού με τον ελέγχο της θρησκευτικής λώνης του κάθε στρατιώτη. Ως στρατιώτες ήταν ελεύθεροι να διαλέξουν έναν ή περισσότερους θεούς της φρεσκείας τους και να εναποθέσουν πάνω τους τις επιλογές τους για την παρούσα (και τυχόν μέλλουσα) ζωή²³. Ο J. F. Gilliam δέλνει τις τυχόν παρεξηγήσεις. Έκανε έναν χρηματότατο διαχωρισμό μεταξύ αρχικών προθέσεων και μεταγενέστερων χρήσεων. Υποστήριξε ότι το Feriale αρχικά συντάχθηκε από τον Αύγουστο (27 π.Χ.-14 μ.Χ.) με σκοπό την εδραίωση και την επέκταση των ρωμαϊκών παραδόσεων. Ο Αύγουστος ενδιαφερόταν να ενισχύσει τον ρωμαϊκό χαρακτήρα των στρατευμάτων του και η παραδοσιακή θρησκεία πήναν ένα απαραίτητο εργαλείο προς αυτή την κατεύθυνση. Η διατήρηση του Feriale σε μεταγενέστερες περιόδους δεν πήγαζε από τα ίδια κινήτρα και δεν καλύπτει τις ίδιες ανάγκες. Ο Gilliam αμφισβήτησε ότι το Feriale στη Δούρα την εποχή του Σεβρίου Αλεξανδρού ήταν εργαλείο εκρωματισμού ή είχε ποτέ με-

5. Εγχρωκτή πορόστοιση cataphractarius (Susan B. Matheson, *Dura Europos. The Ancient City and the Yale Collection*, Yale University Art Gallery, New Haven 1982).

γάλη θρησκευτική σημασία, αρχικά γιατί στο Ferialie οι εορτές προς τιμήν των αυτοκρατόρων ήταν πολύ περισσότερες από αυτές προς τιμήν των παραδοσιακών θεών και ταυτόχρονα επειδή διασώζεται πλήθησμα αρχαιολογικών μαρτυριών στις οι στρατιώτες λάτρευαν ιδωτικά πολύ περισσότερους θεούς από αυτούς που αναφέρονταν στο Ferialie²⁴. Ο Ramsay MacMullen έδειξε ότι οι στρατιώτες στη Δώρα προτιμούσαν να λατρεύουν τους δικούς τους θεούς, θεούς που δεν συνεπίπταν πάντα με αυτούς του Ferialie²⁵. Κάτω από αυτές τις συνήθειες, δεν υπήρχε κανένα μετόδιο για κάποιον χριστιανό να ακολουθήσει στρατιωτική σταδιοδρομία ή να παραμείνει στο στρατό και για κάποιον στρατιώτη να αισπαστεί το χριστιανισμό. Οι διοικητές πάντα ήταν τελικά τόσο ξεχωριστοί όσο φανταζόμαστε. Οι εγχάρακτες παραστάσεις έφιππων στρατιωτών στην πρωιμότερη σωζόμενη χριστιανική εκκλησία στη Δώρα εύγλωττα υπαινίσσονται το αντίθετο.

Σημειώσεις

* Ως ήβηλα να ευχαριστήσω τον Δημήτρη Κυρτάτα, τον Δημήτρη Κουμανιώτη και τον Χρήστο Κοντοχρήστο για τις πολύτιμες υποδείξεις τους.

1. Τα ρωμαϊκά στρατεύματα που έδρευαν στη Δώρα αριθμούσαν μερικές χιλιάδες και ο πληθυσμός της πόλης ήταν υπολογίσιμος ότι δεν ξεπερνούσε τις δεκά ή εικος χιλιάδες. C. B. Welles, «The population of Roman Dura», στο P. R. Coleman-Norton (επμ.), *Studies in Roman Economic and Social History in Honor of Allen Chester Johnson*, Princeton University Press, Princeton 1951, σ. 251-274, κυρίως 253-254.

2. M. I. Rostovtzeff, «Res Gestae divi Saporis and Dura», *Berytus* 8 (1943/4), σ. 17-60.

3. David MacDonald, «Dating the Fall of Dura-Europos», *Historia* 35 (1986), σ. 45-68.

4. Clark Hopkins, *The Discovery of Dura-Europos*, Bernard Goldman (επμ.), Yale University Press, New Haven and London 1979.

5. C. Bradford Welles (επμ.), *The Excavations at Dura-Europos, Final Report VIII, part II*, New Haven and New York 1967, σ. 3.

6. L. M. White, *Building God's House in the Roman World*, John Hopkins University Press, Baltimore 1990, ειδικό σ. 105.

7. Metr. 26 17 και εβδ. και Μόρκ. 14.12 και εξής.

8. Carolyn Osiek, «Archaeological and architectural issues and the question of demographic and urban forms», στο Anthony J. Blasi / Jean Duhamel / Paul-André Tancotte / Wainart Creek (επμ.), *Handbook of Early Christianity. Social Science Approaches*, Rowman and Littlefield Pub. Inc., Lanham, New York, Oxford 2002, σ. 83-103, κυρίως 96.

9. Βλ. επόνος 3 και 4.

10. P. V. C. Kurup, «The Christian chapel at Dura», *American Journal of Archaeology* 37 (1933), σ. 377-380 και <http://www.pitt.edu/~tokemer/0040/cchrbyz.html>.

11. M. I. Rostovtzeff, *Dura-Europos and its Art*, Oxford Clarendon Press, Oxford 1938, σ. 130.

12. Nigel Pollard, «The Roman army as "total institution" in the Near East? Dura-Europos as a case study», στο David L. Kennedy (επμ.), *The Roman Army in the East*, *Journal of Roman Archaeology*, Supl. Series 18, 1996, σ. 211-227.

13. Pollard, σ.τ., σ. 212.

14. Βλ. το χόρτη της πόλης;

15. Welles, σ.τ., σ. 271.

16. Susan Downey, «Dura-Europos and the transformation of the Seleucid city», στο Elizabeth Fentress (επμ.), *Romanization and the City. Creation, Transformations and Failures. Proceedings of a Conference Held at the American Academy in Rome to Celebrate the 50th Anniversary of the Excavations at Cosa*, 14-16 May 1998, *Journal of Roman Archaeology*, Supl. Series 38, Portsmouth, 2000, σ. 155-172, κυρίως 164.

17. Lucinda Dirven, *Palmyrenes in Dura-Europos. A Study of Religious Interaction in Roman Syria*, Brill, Boston 1996, σ. 15 και Downey, σ.τ., σ. 164.

18. Βλ. το χόρτη της πόλης;

19. Robert O. Fink / Allan S. Hoey / Walter F. Snyder, «The Ferialie Duranum», *Yale Classical Studies* 7 (1940), σ. 1-122.

20. J. F. Gilliam, «The Roman military Ferialie», *Harvard Theological Review* 47 (1954), σ. 183-196, (σ. 183, σημ. 1), αναδημοσιεύσαντο στο *Roman Army Papers*, John Benjamins, Amsterdam 1986, σ. 123-136, (σ. 123, σημ. 1).

6. Βαπτιστήριο χριστιανικής οικοϊκής. Ο καλός πομπέας, Yale University Art Gallery (André Grabar, *Le premier art chrétien* (200-395), Paris 1966, σ. 69).

21. A. D. Nock, «The Roman army and the Roman religious year», *Harvard Theological Review* 45 (1952), σ. 187-252 (187).

22. Robert O. Fink, *Roman Military Records on Papyrus*, American Philological Association, Cleveland 1971, no. 117, σ. 422-429, κυρίως 423.

23. Emilio Gabba, *Per la storia dell'esercito romano in età imperiale*, Patron, Bologna 1974, σ. 83 και John Heiligland, *Roman Military Religion*, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.16.2, (1978), σ. 1470-1505, (σ. 1500).

24. Σε αυτό το ομιλίο ο Gilliam, σ.τ., σ. 186 ή σ. 126, οκολούθησε τον Nock, σ.τ., σ. 221 και 229.

25. Ramsay MacMullen, *Paganism in the Roman Empire*, Yale University Press, New Haven and London 1981, σ. 110.

7. Catafractarius, αναπαράσταση με βάση την εγχάρακτη παράσταση που βρέθηκε στην εκκλησία της Δώρας-Ευρυπού.